

A MODERN MAI SZEMMEL

Egyetemi kutatási program a '45 utáni építészetünk értékvédelméért

Vukoszávlyev Zorán

Építész, műemlékvédelmi szakmérnök, Phd. Egyetemi docens a BME Építészmérnöki Kar Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken. A BME ÉPK Műemlékvédelmi Szakmérnöki képzés vezetője. Örökségvédelmi szaktanácsadó.

E-mail: zoran.vukoszavlyev@gmail.com

MODERN ARCHITECTURE FROM TODAY'S PERSPECTIVE

University research program for the value preservation of our architecture after 1945

The Modern is the dominant architectural trend of the 20th century. Among the characteristics of this architectural style that has easily identifiable attributes in its aesthetic characteristics, we find the fundamentally positive concepts of functionality, practicality, and economy – showing a design methodology based on rationality. Since its appearance 100 years ago and its widespread distribution, the modern architectural 'style' has featured many forms, always evolving along the social expectations of the era, the economic opportunities, and the environmental conditions of technical development. The perception of modern architectural works varies greatly: although the current usability and physical condition of buildings primarily affects our human relationship with them, we can experience that the evaluation of Modern architecture appears in the impact mechanism of complex processes beyond rational facts. This value-uncertainty is especially true regarding the architecture of the 1960s and 1970s. A straightforward assessment of the heritage stock that is part of our architectural culture seems to be missing amid accelerated socio-economic processes – while the need to protect the value of precious works of the recent past also arises in professional architectural circles.

The millennial tendencies of evaluation processes of (late) Modern architecture in Hungary bring the built memories of the recent past into the scope of heritage management: for today's generations, getting to know and evaluating these monuments is important both from a personal and social point of view. Recognizing the quality characteristics and acknowledging the innovative and up-to-date architectural solutions of the time can also be considered decisive in understanding contemporary architectural processes. Within the framework of a scientific-based research conducted with an architectural approach with the involvement of university architect students, a comprehensive mapping of the building stock of the period between 1945-89, which can be considered closed, is carried out through a wide-ranging process of familiarization and knowledge dissemination. The scientific analysis of the architectural works of the period, based on on-site investigations, can be decisive for the next generation of architects in the development of both their personal relationship and their sense of social responsibility for the shaping of the built environment. The evaluative analysis of the architectural works of our recent past strengthens the acceptance of quality works, which ensures the continuity of the development of our architecture and creates the foundations of the professional and social consensus on our heritage.

1. kép OTP társasház a Visegrádi utcában,
Budapest (1963-66) Építész: Kósa Zoltán
Fotó: Schlachter Kincső

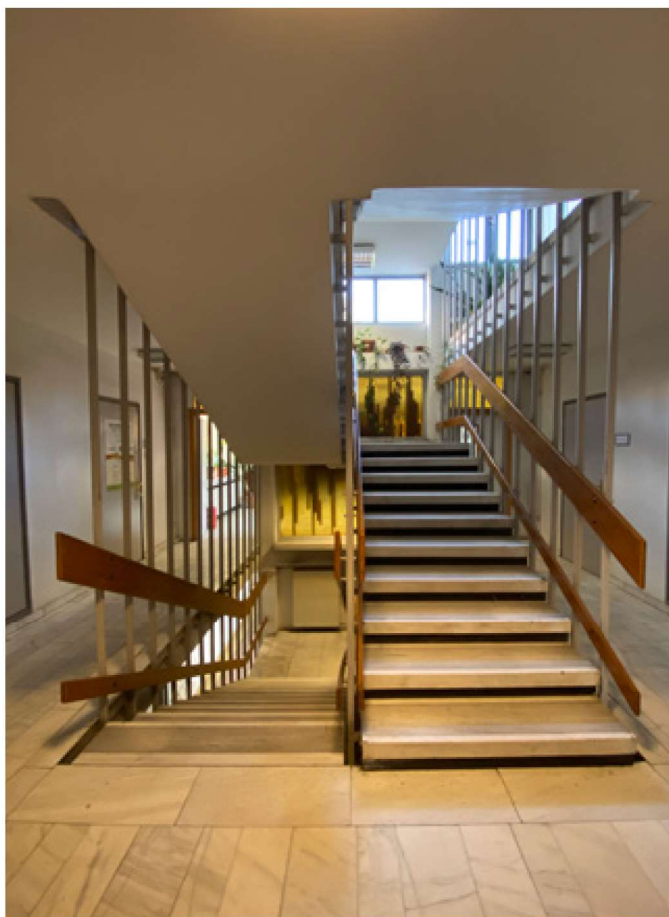
2. kép Vízgazdálkodási Technikum, Baja (1962-65)
Építész: Bokor Mihály, Karátsón Ervin.
Fotó: Geiser Anna

A 20. század építészete – a történelmi korokból ránk maradt és velünk folytonosságukban együtt élő építészeti emlékekkel összességében – környezeti kultúránk meghatározó tárgyi emlékei. Ezen belül a modern építészlet az élhető emberi környezetet megteremteni kívánó, és a társadalmi közeg igényei szerint megjelent új funkcionális elemeket megjelenítő, „korstílus” szerint létrejött épületei a ma élő generációk közvetlen kollektív emlékezetének részét képező történelem tanúi. Miközben a két világháború közötti hazai építészeti kimagasló minőségű emlékeinek közösségi emlékezetben betöltött szerepe – mind a reprezentációt biztosító késői historizmus, mind a korszerűbb modern építészlet vonatkozásában – kanonizálódni látszik, addig a második világháborút követő első másfél évtized

politikai átmenetektől terhes időszakához kapcsolódó építészeti alkotások megítélése összefonódik a létrejöttének kora szerinti kurzusok megítélésével, így elutasíthatósága magasfokú. Ez alól talán az 1945-öt követő néhány év még nemzetközi modern építészletet minőségileg képviselő alkotásai kikerül(het)nek, de az azt követő évtized stílusdiktátumában létrejött munkák természetesen nem, és még az 1956-ot követő három évtized nemzetközi szinten is értékesnek mondható építészeti emlékkálmánya sem tudja mentesíteni magát. Miközben az építészetnek – a művészetek közötti „időtállósága” okán is – sajátja, hogy tárgyi-fizikai létén túl szellemi közeg is közvetít, tehát „saját korának tükré” – addig az alkotói mechanizmusokat ismerők számára ezzel együtt az is természetes, hogy az

építészet minőségi fogalmai (legyen az funkció, szerkezet, forma – vagy lélek, szellem, idea vonatkozású) kevésbé egzakt, mint holisztikus megjelenítést mutatnak. Az épületek nem függetlenek fizikailag a kortól, de alkotás-értékeik túlmutatnak egy adott időmetszeten, az emberi kultúra fejlődési folyamatának részét képezik (1-3. kép). Ekként létezik viszonyunk is az épületekhez, melyek történeteket testesítenek meg, személyes vagy épp közösségi kapcsolódásaikkal életünk részévé válnak, emlékeket és érzéseket közelítenek – de jóval egyénibbeket, mint a hatalmi reprezentációt szolgáló egyes példái. Az épületekhez, épített környezetünkhöz fűződő lét-viszonyunk összetett hatások által értékelhető – ezek közül egy az általa közvetített építészeti minőség (4-5. kép).

A hazai modern építészet, közvetlenebbül a második világháborút követő kései megjelenésű érett (1944-49), majd késő-modern (1956-1981) építészetünk személyes értékelésű folyamata a generációváltásokkal is jelentkező igényként értékelhető. A társadalmi emlékezet¹ közvetlen megéléséből kikerülő emlékek – amennyiben azok jelentősége számos kritérium-megfogalmazás mentén összetetten, vagy és egyediségükben helytálló – minőségi kanonizációja természetszerű társadalmi igény, ekként összevonható általános örökségkezelési gyakorlatunkkal. A korban még közelebb álló – három emberöltőnyi-generáción belül létrejött – építészeti emlékekhez kapcsolódó kiegyensúlyozott értékelési viszonyunk ugyanakkor még folyamatában, kialakulófélben van. Kortárs kultúránk megértése és építészeti relációink meghatározása szempontjából fontos e

3. kép Növényvédelmi Kutató Központ, Budapest XI. (1970) Építész: Tiry György. Fotó: Csanády Anna Dorottya

4. kép Völgy u. Óvoda, Budapest II. (1972-1974) Építész: Kévés György. Fotó: Shelemekhov Mark

5. kép OTP középmagas-lakóház, Békéscsaba (1967-69) Építész: Jurcsik Károly és Varga Levente.
Fotó: Csupász Szabolcs

személyes és közösségi viszony jó körülhatárolása és nyelvezetének pontos megadása – annak érdekében, hogy mind (építészeti) kulturális örökségünk, mind társadalmi-közösségi felelősségünk tudatában jó gyakorlatot folytathassunk.

A 20. század második felének épített környezete a most élő generációk számára meghatározó élményekkel teli. Személyes és családi életteret biztosított, kisebb vagy nagyobb közösségek aktivitásainak befogadója, a tanulás, a munka, a művelődés, a szórakozás köz-tereit adta. Vagy épp az ügyintézés folyamatainak, a közlekedési infrastruktúra használatán keresztül tette teljesebbé a mindennapokat. Mind a történeti épületállomány továbbbélése, megtartó megújításán keresztül továbbhasználata, mind az új épületek formálták e környezetet, melynek része a szabadtér-építészet is természetesen. A korabeli új épületek ekként váltak – a természetmód változó, néha irányítottan változó igények mentén – környezetünk részévé, közvetve formálták személyessé is váló környezeti kultúránkat. Míg a történeti korok építészetének széleskörű átfogó értékelése gondosan kialakított szempontrendszerek mentén ismert és alkalmazott (részben a műemlékvédelem alapjait is jelentő történetiség-szemlélet értéket kiemelő vonatkozásaiban), addig a későmodern építészet értékelési metódusa az ezredfordulón kezdett felépülni. Ez egy teljességgel természetes folyamat, mely a (mindenkori) kortárs művészettörténeti-építészettörténeti teórián alapszik, és az idő-távolság folyamatával egyesül vagy hasonul az

6. kép Tanulóotthon, Szolnok (1959-61)
Építész: Balogh István Fotó: Mészáros Zoltán

7. kép VEM étterem, Veszprém (1964-68)
Építész: Márton István. Fotó: Béres Luca

8. kép Irodaház, Mosonmagyaróvár (1973-75)
L. Nyiri Vera és Varga László.
Fotó: Belle Mariann

9. kép Zalaterv irodaház, Zalaegerszeg (1963-65)
Építész: Szerdahelyi Károly és Mangliár Gyula.
Fotó: Czipa Borbála

(ugyancsak változó-formálódó) aktuális értékhierarchiához.² A 21. század első két évtizedében tehát természetesen a (nem oly távoli 20. század második fele) közelmúlt építészeti emlékeinek örökségfókuszú vizsgálati időszakában vagyunk.³

A modern építészet alkotói eszközrendszerének és az általa karakteresen létrehozott épített környezet értékelése az ezredfordulón erősödött meg – éppen az előbb említett kortárs és történeti közötti képletes választóvonal időszak-eltolódásából adódóan. Jól érzékelhetően – a nemzetközi tendenciákhoz is szorosan kapcsolódva – előbb a korai és érett modern értékszemléletének hierarchikus beépülése figyelhető meg az örökség-szemléletbe, majd elfogadottságával már a későmodern építészet eredményeinek újra-olvasása, újra-értékelése következett (6-9. kép). Mindezt természetmód előzte meg az ezredforduló előtti évtized(ek) tudatos önreflexiója: a hazai építészetelmélet és építészettörténet-írás a

10. kép LMIM kultúrház, Esztergom (1969-71)
Építész: Kévés György és Tokár György.
Fotó: Bauer Máté

11. kép Domus, Székesfehérvár (1970-75)
Építészet: Lázár Antal és Reimholz Péter.
Fotó: Berczeli Sára

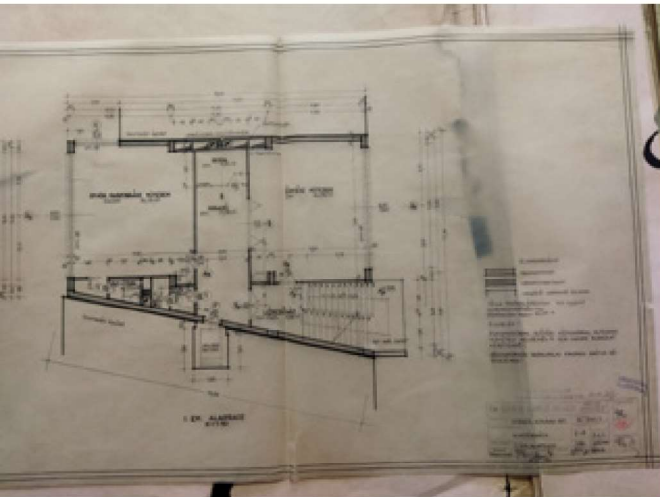

12. kép Kerényi Jenő Múzeum, Szentendre (1978)
Építész: Szathmáry Gézáné / PTTV.
Fotó: Buzás Csenge

nyolcvanas évek közepén fordul a közvetlenül megelőző korszak átfogó szemléletű értékelése⁴ felé, mely tendencia az örökségvédelem körében a kilencvenes évek második felében töri át látványosan a huszadik század közepe óta nyugvóponton lévő korstílus-értékhierarchiát.⁵ Egyes épületeket értékes kordokumentumként tekintő kezdeményezések, az első „műemléki védek” után a dinamikus változó építésgazdasági környezet indokolja a közelmúlt épített öröksége feletti felelősségvállalás kinyilatkoztatását.

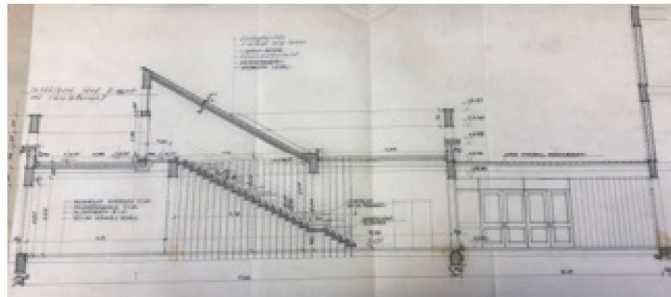
A „műemlékes” megközelítés jogosságát a kulturális örökség egésze felett érzett társadalmi felelősség szempontjából érdemes vizsgálni, a „társadalmi emlékezet” fogalma mentén jól illeszthető igény megfogalmazásáról van szó. Az építészeti örökség társadalmazásának eszköze a „tanulás”, az értő és kritikai értékeléssel is megfelelően képzett „olvasás” képességének növelése. Mind az építész társadalomban, mind a szakmai előtanulmányok szintjén helye kell legyen az értékek értő olvasási gyakorlatának. Az egyetemi szintű építészképzésben megjelenő építészettörténeti oktatásnak fontos részét képezi a hazai épített örökség megismertetése – melynek meghatározó részét képezi a kortárs építészetig kivezetett, a 20. század második felének építészetét is kritikailag értékelő graduális szakkurzusok.⁶ A szélesebb társadalmazás szintjei ma már átjárnak a szakma-közéleti és tudományos-elméleti szcénát, de a közelmúlt későmodern építészetének átalakulása közbeszéd tárgya is. Utóbbihoz hozzájárul, hogy az életciklusuk szerint a megújítás-felújítás igényelte periódushoz értek most már a későmodern épületei is – nemkülönben az utóbbi másfél évtizedben tapasztalt jelentős gazdasági konjunktúra idején az 1960-1970-as években létrejött épületek egy „jobb hasznosítás” célterületeivé váltak (10-12. kép).

A szakmai diskurzus elméleti alapjainak kialakítását szolgálja a tudományos alapú, de építészalkotói módszerekből vezetett, a Metszet kortárs építészeti folyóiratban 2010 óta létező glossza, mely az 1945 után épült kiemelkedő értékkel bíró épületek sorsával foglalkozik. A rendszerező építészettelmélet alapjait jelenti az egyes kulcsemlékek létrejöttének monografikus mélységű feltárása, mely az emléktanyag átfogóbb szemléletű, összehasonlító alapon alapuló értékelésének alapfeltételeit teremti meg. A folyóirat e glosszája kiindulási alapjait egy személyes kutatói attitűd vezette, mely az évek során számos platformon – sok esetben hasonló kezdeményezésekkel egy felületre kerülve – jelent meg és a

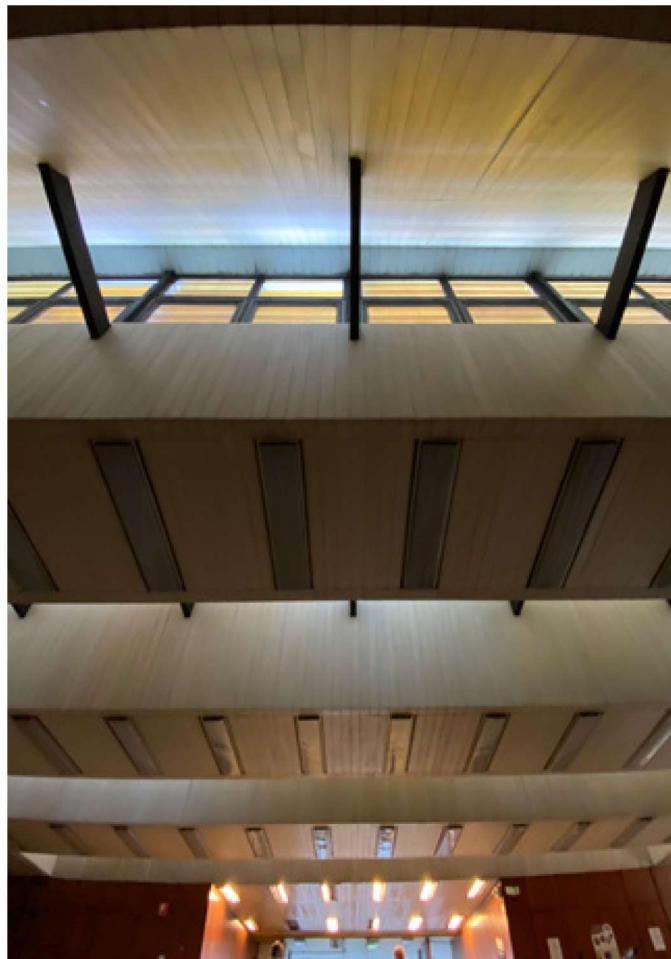

13. kép Képzőművészeti Iskola Tanműhelye (emeleti alaprajz), Szeged (1960-63) Építész: Tarnai István. Archív: MNL CsML XXIX 806 Délmagyarországi Tervező Vállalat Iratai 54-2141

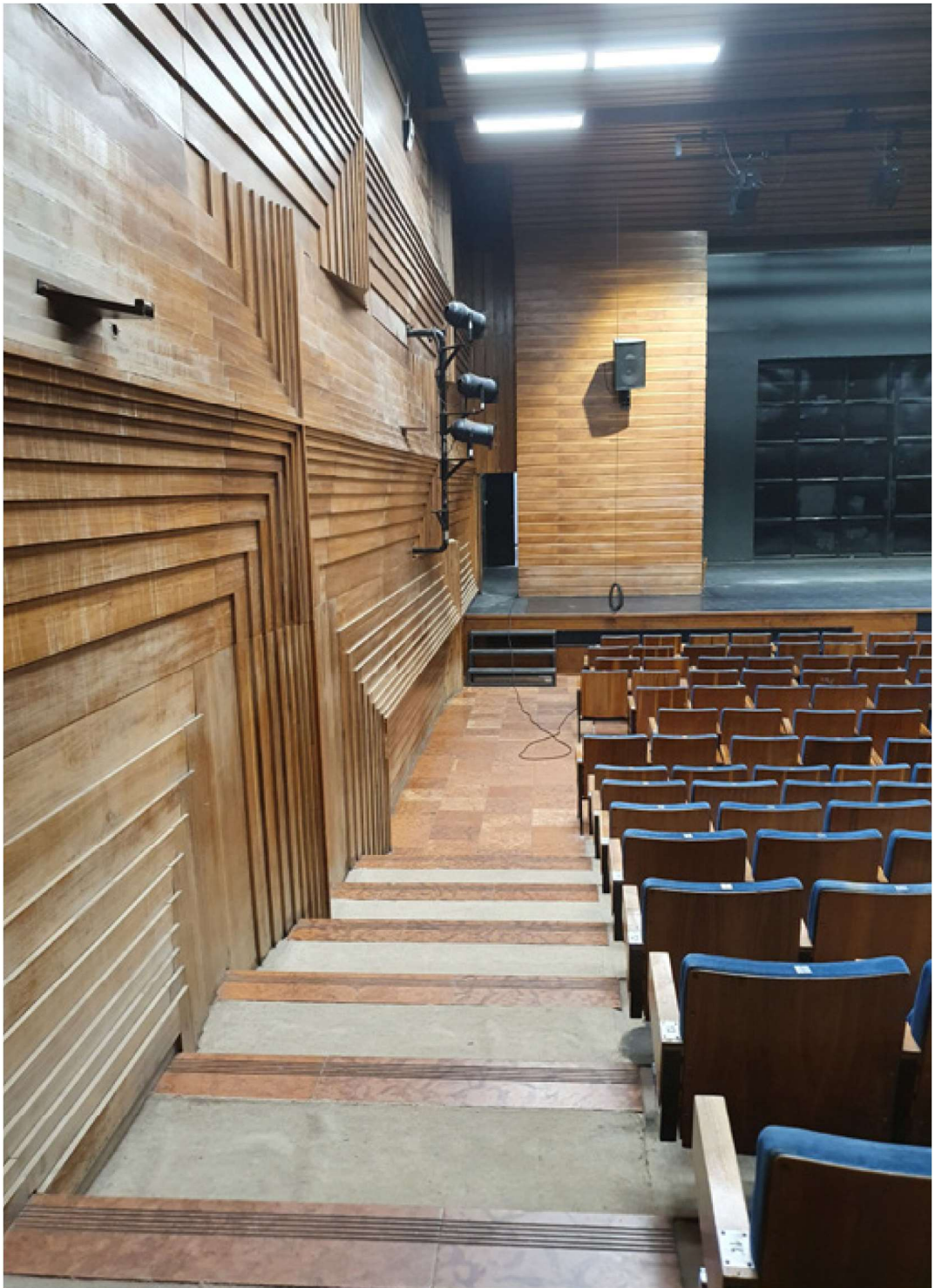
benne résztvevők száma dinamikusan gyarapodott. Mára – az évi hat lapszámból adódóan – a folyóiratban publikált épületek száma meghaladja a hetvenet (közel 60 alkotó építész munkásságát is reprezentálva⁷), a bevont társszerzők száma közelíti a negyvenet. A „kutatásvezető” biztosította tudományos egyenletesség elve érvényesítése (az emlékek bevalogatásának mind az ország területi lefedettsége, mind a több évtizeded átfogó vizsgálati korszak, de a tipológia és a stílári tendencia vonatkozásában) a feltárásban résztvevők személyesen kötődései és meglátásai mentén dinamikus egyensúlyt teremt a vizsgált épületek csoportját illetően. Nem véletlenül emeljük ki a személyes attitűdöt: e publikálási forma a tényfeltáró, a megépüléskori környezetet leíró helyzetelemzés mellett a korabeli művészi-mérnöki értékeket mai-kortárs építész-alkotói véleményezéssel értékeli. A (katalógusszerű) rövid írásrészecskék (mindössze kétszer 1700 karakter) koncentrált építészeti kritikát hordoznak, gondos megfogalmazásokkal és lényegi kiemelésekkel kell élni a szerzők ilyen tömör alaki keretek között. (Mindez persze – esalóka a kimenet, de – nem nélkülözheti az alapos háttér-feltárás tudományos mélységeit, átfogó szakirodalmi és célzott levéltári kutatást sem – mely által nem csak az épületet érintő ismereteinket gazdagíthatjuk, de egy építészeti-alkotói kultúrkorszak jellegzetességeibe is betekintést kapunk (13-14.kép).

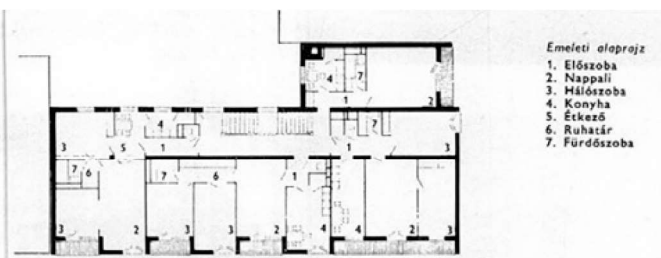
14. kép Béke utcai általános iskola (metszetrajz), Szeged (1963-67) Építész: Tarnai László. Archív: MNL CsML XXIX 806 Délmagyarországi Tervező Vállalat Iratai 70-26781

15. kép Növényvédelmi Kutató Központ, Budapest XI. (1970) Építész: Tiri György. Fotó: Csanády Anna Dorottya

16. kép Megyei Művelődési Központ, Szentendre (1968-75) Építész: Hofer Miklós / Közti
Fotó: Nagy Kamilla

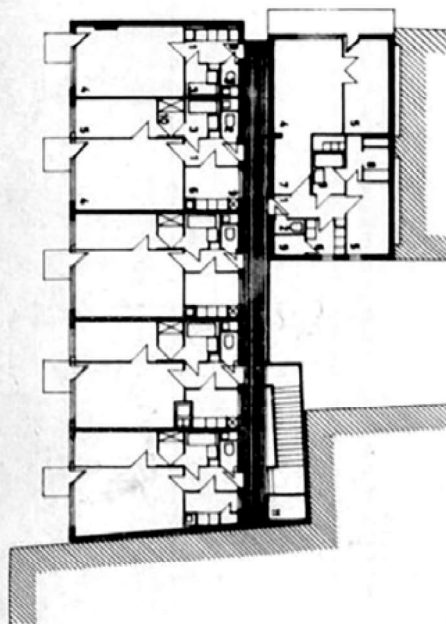
17. kép EDÁSZ társasház, Győr (1960-62) Építészet: Fátay Tamás és Lang János. Archív: MÉ 1963/6. 39

A szerzői bevonás az induló évek közvetlenebb kutatói kapcsolataitól az utóbbi évek szélesebb, akár a kortárs média-felületeken (legfőképp Instagram) megfordulókig gazdagodhatott. A résztvevői közösség a BME Építőművészeti Doktori Iskolájának kutatásaiba bekapcsolódva is bővült, ahol 2016/17-ben tematikus év kapcsán a későmodern ('60-70-es évek) építészeti örökségével foglalkozva tipológikus részkutatásokkal, majd 2019/20-ban területiális szűkítéssel, a Balaton-régió sajátos építészeti témáival és (korszakokra is jellemző) épülettípusaival foglalkozott – a későmodern házakról az alkotói megközelítésű írások az éves tanulmány-kötetekben jelentek meg.⁸

De mindez még mindig csak korlátozott léptékű értéktelést jelenthetett. A valódi váltást a graduális képzésbe szisztematikusan bevezetett feltáró munkával lehetett elérni. A kétségtelenül minőségi változást is eredményező kutatás-ki terjesztés ugyanakkor meglepő eredményességet hozott, mely ellensúlyozhatja (esetleg) a tudományosság magas szintjének elvesztése felett érzett félelmünk. Nem összetévesztendő, sem összemérendő, mert két eltérő kategória vonatkozásában fogalmazzunk meg értékelést. A fentebb már említett „tanulás” folyamatának része kell legyen a megértés és értékelés mechanizmusa – legyen szó laikus épület-íteszek, gyakorló építészek vagy épp tanuló egyetemi hallgatókról. Az értelmező nyelvezet elsajátításának módja kétségkívül a közvetlen megismerés, mely irányított módszeres háttérfeltárással és vezetett kritikai látásmódú írásgyakorlattal gazdagítható. A kutatás módszertana a szakirodalom feltárással a korabeli építészeti publikációkra helyezi a hangsúlyt: a rövidéletű Új Építész, de legfőképp a Magyar Építőművészet, és kiegészítésül a Magyar Építőipar, illetve tervezővállalati periodikák feltárással alapszik. (A nagyobb monog-

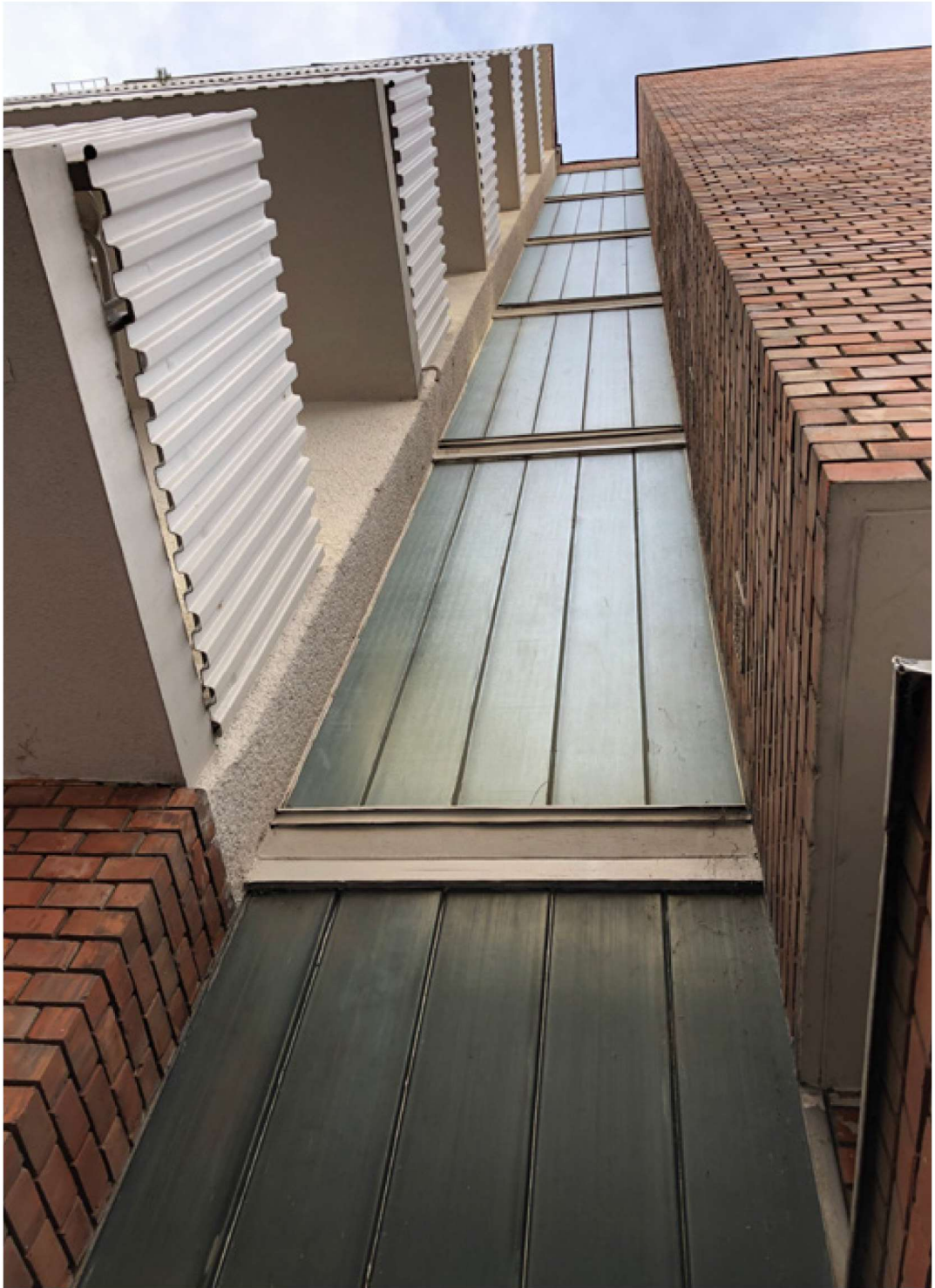
Emeleti alaprajz, 1 : 400

1. Előszoba	7. Hall
2. W. C.	8. Járható szekrény
3. Fürdőszoba	9. Kamra
4. Nappali	10. Gardrób
5. Hálószoba	11. Személyfelvonó
6. Konyha	

18. kép Társasház a Só utca 5. alatt, Budapest V. (1964-68) Építészet: Jeney Lajos és Kangyal Miklós Archív: MÉ 1969/6. 42.

rafikus könyvek vagy átfogó tanulmányok természetesen ezen épületeket elemzik – az első válogatáson túl gyorsan meghaladottakká váltak. A teljesebb kép kialakítására a bőséges szakfolyóirati publikációk jó alapot biztosítanak, jellemzően minőségi alkotásokat bemutatva, nem csak esztétikai, de speciális szerkezeti, technológiai, vagy kivitelezés-gyakorlati téma felől közelítve is.) Az így létrejövő adatbázis – mely már a kutatás alapszakaszában is 1500-at meghaladó rekorddal bír – korszakhoz kapcsolódóan tipológiákra, tervező-módszertani tendenciákra, építéstechnológiai innovációból levezethető szerkezeti és funkcionális tervezési gyakorlatok áttekintését is biztosíthatja az összehasonlító elemzések által. A téma-reprezentáció értékelésének tudományos szintjéhez képest azonban sokkal nagyobb hasznossága van e katalógusnak: a hallgatók saját lokális környezetükben lé-

19. kép Társasház a Só utca 5. alatt, Budapest V. (1964-68) Építész: Jeney Lajos és Kangyal Miklós
Fotó: Kálmán Krisztina

20. kép Vasútállomás, Révfülöp (1967) Építész: Takács András. Fotó: Vánca Márk

vő épületekre találhatnak rá a feladatválasztás-kor. Ez a bevonás egyik szintje tud lenni, mely a graduális képzésben „kötelező jelleggel” fókuszba kerülő épületen keresztül a megismerés és felismerés folyamatába vezet be. A hallgatók helyszíni épületlátogatással személyes tapasztalatot szereznek az épület használatáról, adatlapos felmérésen keresztül közvetlenül megismerkednek a jellemző szerkezeti-műszaki sajátosságokkal, az elvárt fotódokumentáció készítésén keresztül az állapot rögzítés módszertanába is bepillantanak. Mintha egy „műemléki helyszínelésen” lennének, amelynek megfigyelési eredményeit egy „értékmeghatározó dokumentáció”-ban állítják össze.

Az utóbbi években graduális hallgatók bevonásával kiszélesített dokumentatív munka számos általánosabbnak mondható, de egyéni tapasztalásokkal is gazdagította a folyamatot. Talán nem meglepő módon – túlmediatizált világunkból adódóan – a fotó felőli megközelítés, a részletek iránti (képi) érzékenység fogja meg a helyszíni épületdokumentálást végzőket. Ez a mai generáció sajátja. De sajátos módon, a vilá-

got egy újjal porgetett mobil-app képekben detektáló egyetemi hallgatói korosztály számára az emberi interakciók világa is személyesebb, mély nyomokat tud hagyni. Az épületet használókkal való találkozás a kezdeti kötelező jellegű kérdésekből sok esetben a szociális érzékenységet is elváró megértő, vagy konstruktívabb beszélgetés irányába fordulva a véleményformálásra is lehetőséget adó találkozásokkal élményszerűvé válhatott. Legyen az támogató, vagy épp kontra-érzékenységgű megközelítés az ottlakó részéről. Mivel a vizsgálandó épületet a hallgatók saját – szűkebb vagy tágabb – lokális környezetükből választhatják ki, nem ritka a rácsodálkozás sem gyerekkori vagy középiskolai élményekhez kötődő emlékeken keresztül: szülő vagy rokon munkahelye, egy ismerős óvoda vagy iskola, a kedvenc ház, esetleg egyedi részlet vagy érdekes hangulat okán (15-16. kép). Ezek a személyes viszonyok, a közös tudatban pozicionálás folyamata, a mentális térképen történő elhelyezés (vagy rendezett újra-elhelyezés) a legfontosabb momentuma az örökséghez való viszonyulás kiépítésének. A megélt vagy elért

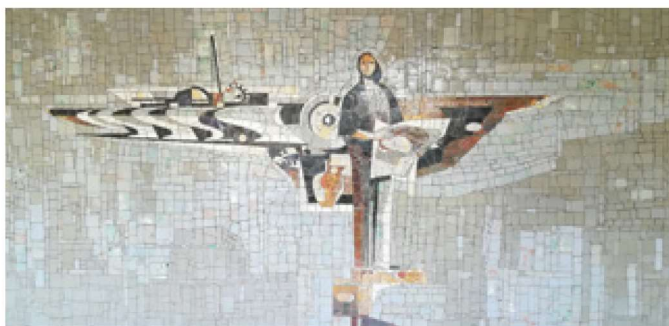

21. kép Madarassy Walter domborműve az óbudai Laborc Iskola bejáratánál, Budapest III. (1958-60)
Építész: Hegyi Lajos. Fotó: Lombár Eszter

személyes hatások sokkalta jelentősebbek a rögzülés folyamatában, mint a tanult értékelési mintázatok szerint kiépített viszonyulás.

A személyes szubjektív értelmezésen túl természetesen az objektív értékelés szerepét is hangsúlyozni szükséges az örökség-dokumentálásban. Az anyagok-szerkezetek-formák mind alaprajz-szervezési, mind téri-kompozíciós összefüggéseinek (következetességeinek) felismerése nem csak a konkrét épület, de annak tipológiai halmaza és stílus-jegyein keresztül a korszak azonosításához ad eszközöket (17-18. ábra). Azokon keresztül pedig összefüggések felismerésének lehetőségét. Az általános és az egyedi jelleg megkülönböztethetősége ugyanannyira fontossá válik egy részletből kiinduló összkép megalkotásában, mint az, hogy az anyag és megjelenési divatja (19. ábra), egy szerkezet és jellemző kompozíciós játéka (20. ábra), társművészeti alkotások és azok téri hangsúlyai (21-22. ábra) korszakhoz, típushoz és építészhez köthetnek.

A műegytemi kutatás adatbázisépítése, a vizsgált emlékek folyamatos bővülése mind területileg, mind tipológiai irányjaival összeér hasonló kezdeményezésekkel. Debrecenben az utóbbi években Kovács Péter és Keller Ferenc a lokális örökség tudatos megismerésének eredményeiről már több kötet⁹ beszámolt, Győrött Veöreös András a közlekedési épületek (legfőképp buszállomások) kutatásába vonja be a hallgatókat örök-

22. kép Paizs László kerámia a III. előadónál, Agrártudományi Egyetem Szemináriumok, Gödöllő (1964-69) Építész: Zöldy Emil.
Fotó: Sivadó Anna Erzsébet

ségkurzus keretein belül. A kezdeményezések lehetőséget biztosítanak – az értékdokumentálásban keresztül – egy értő és értelmező modern építészeti nyelvezet kialakulására, szakmai és közbeszédben is alkalmazható kritikai attitűd szerinti szabatos értékelésre. Mindez ugyanakkor – talán legfontosabb célként – a személyes viszony kialakulásához is vezet, kritikai gondolkodásra ösztönöz, a személyes és közösségi felelősség kialakulását erősíti hazai építészeti kultúránk, épített örökségünk értékeinek megőrzésében (23. ábra).

A tanulmányban elemzett módszertan kialakítását, az adatbázis felépítését, a bevont személyes közreműködést a Nemzeti Kulturális Alap Örökségvédelmi Kollégiuma „Tudásbázis létrehozása hazai építészetünk 1945-89 közötti időszakáról – kooperációs részvételű kutatás az 1945 utáni építészeti örökségünk dokumentálására” (207113/00117) projekt támogatás biztosítja.

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott előadás tematikusan bővített és szerkesztett változata.)

JEGYZETEK

1. Halbwachs, Maurice: *The collective memory*. Harper & Row Colophon Books, New York 1980. (eredetiben: *La mémoire collective*. Presses Universitaires de France, Paris 1950.)
2. *A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása. 2000. április 17. – július 16.* Szerk. Lővei Pál. OMvH, Budapest 2000.

23. kép Radelkis KTSz irodaház Óbudán, Budapest III. (1969–73) Építész: Csíkvári Antal / Iparterv.
Fotó: Vukoszávlyev Zorán

3. Ennek részeként tekinthetünk az ismeretterjesztést felvállaló katalógusokra: *Budapest Építészeti kalauz – Architectural Guide – 20th Century*. Szerk. Lőrinczi Zsuzsa – Varga Mihály. 6 BT, Budapest 1997.; *Vidéki építészeti kalauz – Provincial Architectural Guide. Magyarország – Hungary 20th Century*. Szerk. Lőrinczi Zsuzsa. 6Bt, Budapest 2003.; a nemzetközi közegben egyik első értékeltű válogatás: *Baustelle: Ungarn. Neuere Ungarische Architektur*. Edited by Dieter Rausch (Konzeption: Vladimír Šlapeta; Kuratoren: András Ferkai, Béla Pazar.) Akademie der Künste, Berlin 1999.; legutóbb pedig: *Ungarn - Architektur der langen 1960er Jahre / Hungary - Architecture of the long 1960s*. (Architektur im Ringturm XLVI.) Edited by Adolph Stiller. Műry Salzmann Verlags, Salzburg 2017.
4. Moravánszky Ákos: Tendenciák újabb építészetünkben. *Magyar Építőművészet* 33 (1984) 1. 22-32.; és Ferkai András: Negyven év magyar építésze. *Magyar Építőművészet* 34 (1985) 2. 22-27.; majd: Janáky György: Kísérlet egy korszak bejárására. *Magyar Építőművészet* 37. (1988) 3. 3-4.; legújabbban pedig: Ferkai András: Hatvanas évek – Újabb kísérlet egy korszak bejárására. *Ars Hungarica* 43 (2018) 2. 117-134.
5. *XX. századi műemlékek és védelmük. A 26. Egeri Nyári Egyetem előadásai 1996. július 1-9.* Egeri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága – Heves megyei TIT – Országos Műemlékvédelmi Hivatal, (h.n.) 1996.; illetve: *Építészet és műemlékvédelem a XX. században. XXI. Országos műemléki konferencia. 2001. szeptember 12-16. Szeged*. Szerk. dr. Kovács Erzsébet. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szeged 2001. Míg a noszvaji (egri) konferencia Klein Rudolf előadásával az építészettörténeti teljesség igényével tekint át a 20. századi modern építészeti örökségen, és a mai Dunaújváros kiépítéskori építészeti és urbanisztikai érdeklődésre számot tartó példáit hozza Prakfalvi Endre, addig a XXI. OMK-n fél évtizeddel később Ferkai András már a második félszázad értékelésének felelősségére hívja fel a figyelmet. (Utóbbi kötetben különösen: Ferkai András: A XX. század magyar építészetének néhány sajátossága. 23-27. o.; illetve: Lövei: XX. századi épületek műemlékvédelmi problémái. 35-41. o.)
6. A 20. századi építészetünk értékelő vizsgálata kortárs építészettelmélet felől a Műegyetemen Vámosy Ferenc, Szalai András, Simon Mariann építészek, vagy Kerékygártó Béla filozófus, a

- MOME-n Ferkai András, Győrött Winkler Gábor, Debrecenben Puhl Antal építészek, vagy az ELTE-n György Péter történész-esztéta munkásságában teljesedett ki. Őket pedig már a fiatalabb (doktori kutatásokban részt vevő) „építészekritikusok” generációja követi, és az új digitális média-platformokon mediatisálja a kortárs és közelmúlt építészetének gyakorlatát. (Sem a nevesített, sem a generációt átfogó lista nem lehet teljes névsorában...)
7. Nem lezárva a sort, mostanáig: Arnóth Lajos, Artner Klára, Ács Tamás, Bán Ferenc, Bodonyi Csaba, Callmeyer Ferenc, Czeglédi István, Csaba László, Csete György, Csíkvári Antal, ifj. Dávid Károly, Dianóczki János, Dragonits Tamás, Dúl Dezső, Erdei Ferenc, Farkasdy Zoltán, Gáborjáni Péter, Gulyás Zoltán, Hámory Judit, Hegyi Lajos, Hrecska József, Ivánka András, Jantner Antal, id. Janáky István, Jánossy György, Jeney Lajos, Jurcsik Károly, Kerényi József, Kévés György, Krivátsy Ádám, Kotsis Iván, Lauber László, Lázár Antal, Léstyán Ernő, Makovecz Imre, Malomsok József, Maros Tamás, Márton István, Menyhárd István, Mikolás Tibor, Pomsár János, Reimholz Péter, Rimanóczy Gyula, Sallai Mihály, Sedlmayr János, Semsey Lajos, Spiró Éva, Szabó István, Szelle Kálmán, Szendrői Jenő, Szrogh György, Tolnay Lajos, Vass Zoltán, Virág Csaba, Zalaváry Lajos, Zilahy István...
 8. *Építészet és Idő – a 60-as és 70-es évek magyarországi építészetének örökségéről. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete 2016/17.* Szerk. Kerékgyártó Béla PhD – Szabó Levente DLA. BME Építőművészeti Doktori Iskola, Budapest 2017.; illetve *Térfoglalás. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete 2020/21.* Szerk. Bun Zoltán – Somogyi Krisztina – Szabó Levente. BME Építőművészeti Doktori Iskola, Budapest 2022.
 9. *Debrecen modern építésze 1945-75.* (DF-MK Építészmérnöki Tanszék MSc 2017.) Szerk. Kovács Péter DLA – Keller Ferenc. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2018.